

Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ, назначенный матеріаломъ до руского Словаря Ilki Magury – nieznane źródło XIX-wiecznej leksyki ukraińskiej (uwagi wstępne)

Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ, назначенный матеріаломъ до руского Словаря by Ilko Magura – unknown 19th century source of Ukrainian lexis (introductory remarks)

Agata Skurzewska
UNIwersytet Jagielloński

Słowa kluczowe

XIX-wieczna leksykografia ukraińska, Ilko Magura, południowo-zachodnie dialekty języka ukraińskiego, Galicja

Keywords

19th century Ukrainian lexicography, Ilko Magura, Southwest Ukrainian, Galicia

Abstrakt

*Матеріялы до словаря Ilki Magury zostały opublikowane w czasopiśmie „Вечерницѣ” w 1862 r. W następnym roku w czasopiśmie „Галичанинъ: Литературный сборникъ” zamieszczono *Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ до руского Словаря* – drugą część materiału zebranego przez Magurę w rejonie żółkiewskim. Większość leksyki przetłumaczono na język niemiecki, część objaśniona została przez leksykę ogólnoukraińską, sporadycznie znaleźć można odpowiednik polski bądź łaciński lub też połączenia wyrazowe z użyciem danego leksemu. Słownictwo, wykazujące wyraźne cechy dialektów południowo-zachodnich, reprezentuje różne dziedziny i sfery życia, ale ponieważ Magura*

pochodził z miasteczka Uhniv (w rejonie sokalskim), którego mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim garbarstwem i szewstwem oraz sprzedają swoich produktów w Galicji, to właśnie taka terminologia dominuje w słowniczku.

Abstract

A small dictionary, entitled *Матеріялы до словаря*, by Ilko Magura was published in the periodical „Вечерницъ” in 1862; one year later the second part of Magura’s lexicographic work, *Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ до руского Словаря*, a collection of words and expressions originally recorded in the Zhovkva region, was published in the periodical „Галичанинъ: Литературный сборникъ”. The majority of lexical items was translated into German, some items were explained into vernacular Ukrainian, occasionally Polish or Latin correspondent words or even constructions containing such expressions, were used. Its vocabulary, demonstrating obvious southwestern Ukrainian features, represents different spheres of life and human activity. However, the fact that Magura was originally from the town of Uhniv in the Sokal region whose inhabitants were largely employed in tanning and shoemaking as well as selling their products in Galicia, explains the predominance of the respective terminology in this dictionary.

**Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ,
призначеный матеріаломъ до руского Словаря Ilki Magury –
nieznane źródło XIX-wiecznej leksyki ukraińskiej
(uwagi wstępne)**

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wstępnych ustaleń dotyczących ukraińskiego rejestru słowniczków Ilki Magury¹ opublikowanych na łamach lwowskiej prasy. *Матеріялы до словаря*² zostały zmieszczone w czasopiśmie „Вечерницѣ” w 1862 r., następnie, w roku 1863 redakcja czasopisma „Галичанинъ: Литературный сборникъ” zaprezentowała swoim czytelnikom dalszą część zebranego materiału, tj. *Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ до руского Словаря*³. Należy zauważyć, że o ile o istnieniu pierwszego zbioru leksyki (z 1862 r.) możemy dowiedzieć się z dwóch opracowań: *Українська лексикографія. Бібліографічний покажчик*⁴ oraz *Історія української мови: словник-довідник*⁵, o tyle na temat słownictwa zamieszczonego w czasopiśmie „Галичанинъ: Литературный сборникъ” z 1863 roku nie znajdziemy w dostępnych publikacjach leksyko-graficznych żadnych informacji.

Bez wątpienia, ze słowniczków Magury korzystał Omelan Partycki, autor pierwszego niemiecko-ukraińskiego słownika wydanego we Lwo-

¹ W czasopismach, które opublikowały zebrany materiał, stosowany był różny zapis imienia i nazwiska autora. Redakcja czasopisma „Вечерницѣ” poinformowała, że zamieszcza *Матеріялы до словаря. Зібраній Илькомъ И. Магурою* („Вечерницѣ” 1862, р. 1, ч. 40, s. 342); redakcja czasopisma „Галичанинъ: Литературный сборникъ” stosuje zapis: Г.И. Магура („Галичанинъ: Литературный сборникъ” 1863, кн.1, вип. 3-4, s. 242), natomiast sam autor podpisał się: Илія Иванович Магура („Галичанинъ: Литературный сборникъ” 1863, кн.1, вип. 3-4, s. 258).

² *Матеріялы до словаря. Зібраній Илькомъ И. Магурою*, „Вечерницѣ” 1862, р. 1, ч. 36, s. 311-312; ч. 40, s. 342-343; ч. 42, s. 358-359.

³ *Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ, призначеный матеріаломъ до руского Словаря*, „Галичанинъ: Литературный сборникъ” 1863, кн.1, вип. 3-4, s. 242-258.

⁴ Dotyczy rozdziału poświęconemu słownikom dialektalnym z zakresu dialektów południowo-zachodnich. Zob. Т. Кульчицька, *Українська лексикографія. Бібліографічний покажчик*, Львів 1999, s. 34.

⁵ W podpunkcie: słowniki i słowniczki dialektalne podano tylko nazwisko autora i rok publikacji bez szczegółowych danych bibliograficznych. Zob. *Історія української мови: словник-довідник, ідея, упорядкування та окремі статті* В.В. Денисюка, Умань 2013, s. 157, [in:] https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/3462/1/IUM_dovidnyk.pdf (dostęp 20 VI 2020).

wie w 1867 roku⁶. Gdy we wstępie autor pisze o źródłach ukraińskiego rejestru słownika, stwierdza dość lakonicznie, że: „[...] наконецъ получивъ я и рѣзницѣ збѣрки народныхъ словъ, мѣжь котрими ѳдзначали ся наибѣльше словарцѣ пп. Магури и Карпинського [...]”⁷.

Poniższa charakterystyka ma na celu ujawnienie podstawowych danych o obu zbiorach leksyki (jak: budowa haseł słownikowych, schemat zapisywania leksemów zarówno ukraińskich, jak i niemieckich, specyfika doboru synonimów w ukraińskiej warstwie językowej) oraz prezentację wybranej leksyki, ze szczególnym uwzględnieniem tej wykazującej cechy dialektalne. W rejestrze słowniczków Magury obecne jest słownictwo semantycznie zróżnicowane, przy czym należy podkreślić, że dominuje w nim terminologia z zakresu garbartwa i szewstwa, co związane jest niewątpliwie ze specyfiką zawodową mieszkańców rodzinnej miejscowości Magury – Uhnowa.

Analiza leksykologiczna zabytku pozwoli ustalić, czy i w jakim stopniu ukraiński materiał językowy znajduje swoje potwierdzenie w gwarach bądź w warstwie normatywnej języka ukraińskiego. Słownictwo to nie zostało dotąd opracowane, pozostaje nieznanym szerszemu kręgowi odbiorców i wymaga bez wątpienia badań kompleksowych.

W przedmowie do publikacji leksyki zebranej przez Magurę redakcja czasopisma „Вечерницѣ” zwróciła uwagę na potrzebę wydania słownika języka ukraińskiego (*словаря южноруського*). Wspomniano o przygotowanej już pierwszej części słownika Kałenyka Szejkowskiego⁸ i o pracy lwowskich seminarzystów, którzy w ciągu roku zebrali materiał, jaki ma stać się podstawą całkiem niemałego podręcznego leksykonu (czyli późniejszego słownika Partyckiego⁹). Redakcja prosiła wszystkich, którzy mogliby dostarczyć choćby niewielką liczbę mało znanych wyrazów (*мало чувани слова*) o nadsyłanie ich do redakcji. Tymczasem zaproponowała swoim czytelnikom część materiału zebranego przez Magurę w powiecie żółkiewskim¹⁰ i zamieściła go w trzech kolejnych numerach czasopisma.

Pierwsza partia leksyki zamieszczona na łamach czasopisma objęła 49 wyrazów lub związków wyrazowych od litery б (*барашкувати*) do в (*высолопляти*). Druga część materiału liczyła 102 hasła od litery б (*баламутъ*) do ж (*жмутъ*). Dodatkowo autor zamieścił 6 haseł niepra-

⁶ A. Skurzevska, *Omelan Partycki i językoznawstwo preskrypcyjne w Galicji w II połowie XIX wieku*, „Studia Ruthenica Cracoviensia” 10, Kraków 2016, s. 27.

⁷ *Нѣмецко руский словарь черезъ О. Партицкого*, Львѣвъ 1867, s. IV.

⁸ К. Шейковський, *Опытъ южнорусского словаря*, т. 1, вип. 1 (А–В), Кієвъ 1861.

⁹ A. Skurzevska, *Omelan Partycki...*, op. cit., s. 26.

¹⁰ *Матеріялы до словаря...*, op. cit., р. 1, ч. 36, s. 311.

widłowo bądź nie w pełni objaśnionych w pierwszym numerze. W części trzeciej podano 36 leksemów od б (*безъ вѣсти*) do з (*занускаму*).

Przyjrzyjmy się sposobowi prezentowania materiału językowego.

1. Analiza haseł słownikowych:

a) większość słownictwa miała tłumaczenie w języku niemieckim, np. *Водило* – *der Zügel*¹¹; *Дереза* – *eine streitsüchtige Person*; *Зазубець* – *Angelhacken*;

b) część haseł objaśniona została poprzez leksykę ogólnoukraińską lub w sposób opisowy, np. *Барашкувати* – *дармувати*; *Бочуля* – *бѣлобока корова*; *Бѣгало, бѣгуць* – *той що много бѣгає*; *Винникъ, винокуръ* – *Brantweinbrenner, neхлюйный чоловікъ*; *Волокъ* – *така трава, варена зъ зѣлья*; *Дѣйниця* – *макотра* – *Reibschüssel*; *Жмутъ* – *жменя* – *Handvoll*;

c) sporadycznie występował odpowiednik polski bądź łaciński, np. *Великданъ, -ниця, -ка, великого росту, dragal*; *Воскресъ* – *свѣжа краска въ лицъ, aureola, nimbus*; *Волосьнка* – *Gänger, sylvia*; *Выродникъ, -ниця* – *wyrodek*.

2. Wykorzystanie kwalifikatorów gramatycznych:

przy rzeczownikach rodzaju męskiego podawano sufiks i końcówkę formacji rodzaju żeńskiego, np. *Волоцюжникъ, -ниця* – *Landläfer, -in*; *Горонашникъ, -ця* – *ein habrieriger Mensch*; *Єднолѣтець, -тниця* – *einer, der (eine, die) mit einem (mit einer) andern von glechem Alter ist*.

3. Autor zamieszczał też połączenia wyrazowe z użyciem danego leksemu, w których dostrzegalne są zarówno fonetyczne, jak i morfologiczne cechy dialektów południowo-zachodnich, w tym gwary naddniestrzańskiej, w zasięgu której znajduje się powiat żółkiewski¹², np. *Волокъ* – *така трава, варена зъ зѣлья*¹³: brak wydłużenia spółgłosek przedniojęzykowo-zębowych w rzeczownikach rodzaju nijakiego II deklinacji to zjawisko charakterystyczne dla dialektów południowo-zachodnich¹⁴; *Голодня* – *Ausgehungerte*; *голодня бере зъ огня*: brak spółgłoski protetycznej [v] przed samogłoską nagłosową [o] cechuje, z jednej strony, gwary środkowo- i wschodniopoleskie, z drugiej – karpackie (bojkowskie, huculskie i zakarpackie oraz większość łemkowskich)¹⁵; *Воротати, оборотати (опыхати, товчи перед сѣяньемъ* – *enthülsen (просо); stampfen (дубъ)*: końcówka *-em* w narzędniku rzeczowników miękkotematowych rodzaju nijakiego II deklinacji właściwa

¹¹ Wszystkie przykłady ze słowniczków zostały podane w pisowni oryginalnej.

¹² Ф. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966, s. 109.

¹³ Formy wykazujące fonetyczne lub morfologiczne cechy dialektalne zostały zapisane drukiem rozstrzelonym.

¹⁴ С.П. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 84.

¹⁵ Ю. Шевельов, *Исторична фонологія української мови*, Харків 2002, s. 573.

jest dialektem południowo-zachodnim¹⁶; *Безъ вѣсти* – *ohne, Wissen, ohne Spur*; *безъ моєи вѣсти*, *ohne mein Wissen* – *пропавъ безъ вѣсти*, *er ist ohne Spur verloren*; *Гнѣдѣти* (*хлѣбъ въ печѣ*) – *bräuen*: końcówka -y w dopełniaczu i miejscowniku lp. rzeczowników III deklinacji typowa jest dla dialektów południowo-zachodnich¹⁷; *Гѣдѣ* – *das Jahr*; *бодай го чорный гѣдѣ напавъ*, *möge ihn ein schlechtes Jahr treffen (dass ihn der Teufel hole)*; *Выскипати* (*н.п. немудрый до нас єго выскипавъ*) – *der Teufel hat ihn zu uns gebracht*; *Грошинство* – *eine Menge Geld*; *у него грошинства безъ суда*, *er hat eine unzählliche Menge Geld*: formy *го* i *єго* w bierniku oraz *него* w dopełniaczu zaimka osobowego *він* są charakterystyczne dla dialektów południowo-zachodnich, szczególnie halicko-bukowińskich i karpackich¹⁸.

Przeważającą część wyrazów hasłowych zarejestrowanych w pierwszym zbiorze leksyki Magury tłumaczona była na język niemiecki, rzadko zamiast odpowiednika z języka obcego umieszczano objaśnienia opisowe bądź odpowiedniki w języku ukraińskim, sporadycznie podawano ekwiwalent polski lub łaciński. Przy rzeczownikach rodzaju męskiego autor podawał sufiks i końcówkę formacji rodzaju żeńskiego, przy części haseł dodawał konstrukcje zawierające dany leksem, w których odzwierciedlone zostały zjawiska fonetyczne i morfologiczne typowe przede wszystkim dla południowo-zachodnich gwar ukraińskich.

W 1863 r. w czasopiśmie „Галичанинъ: Литературный сборникъ” opublikowano dalszą część materiału zebranego przez Magurę. Redakcja czasopisma zamieściła krótką informację o autorze. Pochodził z miasteczka Uhniv: „родомъ изъ Угнова, мѣстечка въ Жолкъвскомъ окрузѣ [...]”¹⁹, którego mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim garbarstwem i szewstwem oraz sprzedają swoich produktów w Galicji²⁰.

Słownik zawierał leksykę od litery *а* (*антанка*) do *я* (*ятроха*), przy czym wyraz *антанка* był jedynym hasłem zaczynającym się na literę *а*. Ukraiński rejestr słownika obejmował 761 haseł, z czego 122 jednostki

¹⁶ С.П. Бевзенко, *Українська...*, op. cit., s. 98.

¹⁷ Ibidem, s. 99–100.

¹⁸ Ibidem, s. 121.

¹⁹ *Сборничокъ словъ...*, op. cit., s. 242. Uhniv, obecnie najmniejsze pod względem liczby mieszkańców miasto na Ukrainie (około 1000 mieszkańców), administracyjnie należy dziś do powiatu sokalskiego, jednakże w przeszłości, m.in. po I rozbiore Rzeczypospolitej, należało do zaboru austriackiego i zostało włączone do cyrkułu żółkiewskiego, a od 1867 roku do powiatu Rawa Ruska. Zob. G. Rąkowski, *Ziemia Lwowska. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej, część III. Krajoznawczo-historyczny przewodnik po Ziemi Lwowskiej*, Pruszków 2007, s. 183, [in:] <https://books.google.pl/books?id=s45yQSVku2oC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false> (dostęp 10 VI 2020).

²⁰ *Сборничокъ словъ...*, op. cit., s. 242.

pochodziły z poprzedniej publikacji. W miarę konsekwentnie autor zaznaczał akcent w materiale ukraińskim.

Przyjrzyjmy się hasłom i sposobowi ich konstruowania.

1. Analiza haseł słownikowych:

a) prawie wszystkie wyrazy oraz wyrażenia hasłowe i idiomy przetłumaczone zostały na język niemiecki (wyjątek stanowi hasło *глиняникъ*);

b) przy hasle ukraińskim autor podawał niekiedy ciąg synonimów, brał przy tym pod uwagę zarówno warianty gwarowe, jak i ogólnoukraińskie, np. *Гичь, гичка, гичье* – *Kräterich, Blätterwerk* (wariant *гичка* należy do zasobów języka ogólnoukraińskiego (SUM II, 63), pozostałe właściwe są dialektom języka ukraińskiego (SUM II, 63; ESUM I, 511); *Глиняникъ, глинянокъ, глинякъ* (*судина съ глиною до мазанья*), warto podkreślić, że *глиняникъ* to wariant ogólnoukraiński (SUM II, 85), *глинякъ* – wariant dialektalny (ESUM II 524), natomiast postaci *глинянокъ* nie można odnaleźć w zasobach języka ukraińskiego.

2. Wykorzystanie kwalifikatorów gramatycznych:

w opisie haseł autor zamieszczał niekonsekwentnie końcówkę dopełniacza lp. rzeczowników, np.

a) *Бузя, -яте* – *junges Störchlein*; *Волокъ, г. -у* – 1. *Grünes, Grünzeug*, 2. *Speise von Grüne*; *Ворвѡль, г. Ворволя* – *Hautblase*; *Гай, г. гая* – 1. *Zeittödten-der Mensch*, 2. *Verlust*; *Пуля, -яте* – *alles Junge*; *Спась, г. -и* – *Viehschaden*;

b) podobnie jak w poprzedniej publikacji, przy rzeczownikach rodzaju męskiego podawany był sufix i końcówka formacji rodzaju żeńskiego, np. *Великданикъ, -иця, великданъ, -ка* – *Lüttmel*; *Кожняръ, -ка* – *Kürschner, Kürschnersfrau*.

Przy części haseł dodano konstrukcje zawierające dany leksem, co pozwala dostrzec zarówno fonetyczne, jak i morfologiczne cechy dialektów południowo-zachodnich, np. *Мизити, намизитись* – *schtollen*, n. pr. *она ся мизитъ, sie schmollet*: brak spółgłoski protetycznej [v] w zaimku rodzaju żeńskiego dla 3. os. lp. to cecha gwar karpackich i części halicko-bukowińskich²¹; *Завъйниця* – *Lähmung*; *завъйниця го подвѣяла, er ist gelähmt*: forma *го* w bierniku zaimka osobowego *вин* charakterystyczna jest dla dialektów południowo-zachodnich, szczególnie halicko-bukowińskich i karpackich²²; *Зъ-укѡсь* – *Duere*; *ѡнь ми робитъ все на зъ-укѡсь, er macht alles mir zum Troß*: forma enklityczna celownika zaimka osobowego *вин* występuje w dialektach południowo-zachodnich, szczególnie halicko-bukowińskich, karpackich i w części wołyńsko-podolskich²³; utrata palatalności

²¹ С.П. Бевзенко, *Українська...*, op. cit., s. 121; С.П. Бевзенко, *Исторична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору*, Ужгород 1960, s. 159.

²² С.П. Бевзенко, *Українська...*, op. cit., s. 121.

²³ Ibidem, s. 119.

w końcówce 3. os. lp. w formach czasu teraźniejszego czasowników to zjawisko obecne w wielu gwarach południowo-zachodnich, a także w niektórych gwarach południowo-wschodnich²⁴; *Умѳръ: она ся на умѳр смѳяла – sie lachte sich todt*: brak leksykalizacji partykuły zwrotnej *ся* w formach czasowników zwrotnych jest zjawiskiem typowym dla dialektów południowo-zachodnich, przy czym w gwarach halicko-bukowińskich i karpackich partykuła może występować zarówno w pre-, jak i postpozycji, a nawet w pewnej odległości od czasownika²⁵.

Spośród prawie 800 haseł ukraińskich utrwalonych w drugiej partii słowniczka jedynie w jednym przypadku nie umieszczono odpowiednika niemieckiego. Niekiedy autor uzupełniał komentarz przez dodanie szeregu synonimów ukraińskich. Przy rzeczownikach rodzaju męskiego podawano sufiks i końcówkę formacji rodzaju żeńskiego, niekonsekwentnie notowano formy dopełniacza rzeczowników. Dzięki zapisom zwrotów, przysłów czy idiomów zawierających wyrazy hasłowe odzwierciedlono szereg zjawisk fonetycznych i morfologicznych charakteryzujących przede wszystkim południowo-zachodnie gwary ukraińskie.

W rejestrze słowniczków Magury obecna jest leksyka semantycznie zróżnicowana. Poniżej przedstawiono wybrane przykłady wraz z adnotacją o potwierdzeniu ich występowania bądź w gwarach języka ukraińskiego, bądź też w języku ogólnoukraińskim. Ukraiński materiał językowy został zweryfikowany na podstawie danych zawartych zarówno w słownikach języka ukraińskiego, także etymologicznych rejestrujących leksykę dialektalną oraz słownikach gwarowych (w tym także tych ograniczających się do gwary jednej miejscowości), jak też w szczegółowych opracowaniach z zakresu terminologii funkcjonującej w języku ukraińskim:

1. nazwy zwierząt, na przykład:

Бомокъ – Bremse, dial. 'ts.' (ESUM I, 228), w gwarach nadniestrzańskich też 'овод' (NRS 55); *Козуля – kleine Kuh*, w gwarach pokuckich 'ts.' (Hrincz. II, 266), natomiast w gwarach bukowińskich to 'будь-який жук' (SBH 216), podobnie w huculskich: *kozulka* 'žuk' (SH 106); *Крутъ – Maulwurf*, dial. 'ts.' (ESUM III, 99; Karaś 135); *Кряка – Frosch*, dial. 'ts.' (Hrincz. II, 316), poświadczono też zawężone znaczenie: 'древесниця (жаба)' (ESUM III, 115); *Кучопыръ – Fledermaus* (Любачѳвъ), dial. 'ts.' (ESUM III, 169; Hrincz. II, 335 (tu wariant fonetyczny *кучопір*); *Мѳдиця – Spießmaus*, (pol. 'ryjówka, kretomysz'), dial. 'ts.' (ESUM III, 471), w gwarach bukowińskich 'польова, руда миша' (SBH 290), na Huculszczyźnie także 'орезшница lessczynowa'

²⁴ С.П. Бевзенко, *Исторична...*, op. cit., s. 280.

²⁵ С.П. Бевзенко, *Українська...*, op. cit. s. 128.

(Hrincz. II, 430); *Ночвидь* – *Fledermaus*, w gwarach naddniestrzańskich ‘ts.’ (NRS 185);

2. nazwy roślin, na przykład:

Квасниця (*льсниця*) – *Waldapfel*, *-birn*, w języku ukraińskim *квасниця* to ‘дика яблуня’, podobnie w gwarach bojkowskich (ESUM II 415; O I, 345), w gwarach bukowińskich i bojkowskich ‘дике лісове яблуко’ (O I, 345; SBH 196), w bukowińskich też ‘кисле недоспіле яблуко’ (SBH 196), *лісниця* – w dialektach ‘льсная груша или яблоко’ (Hrincz. II, 370), w gwarach naddniestrzańskich i bojkowskich też ‘сушені лісові яблука’ (NRS 160; O I, 415); *Моримух* – *Fliegenschwamm*, w gwarach bojkowskich i huculskich ‘ts.’ (O I, 452; HH 125), w gwarach łemkowskich odnotowano wariant *моримуха* ‘ts.’ (SNŁ 83), natomiast w bukowińskich poświadczono formy: *маремуха* i *марамуха* ‘мухомор (червоний та сірий їстівний)’ (SBH 279); *Шулькь*, u. *шулька* – *Maiskolbe*; *шулька*: w gwarach bojkowskich i huculskich ‘ts.’ (OSB II, 391; HH 221), w naddniestrzańskich ‘шишка (сосни)’, w bukowińskich ‘ялинкова шишка’ (SBH 678), *шульок* – w gwarach naddniestrzańskich i bukowińskich ‘ts.’ (NRS 282; SBH 678), w gwarach huculskich: *szulka* to także ‘owoc kukurydzy’, natomiast *szulok* ‘strąk kukurydzy z mundurkiem’ (SH 232);

3. nazwy części ciała, na przykład:

Кикоть – *Daumen* (pol. ‘wielki palec, kciuk’), leksem poświadczony przez Werchratskiego ‘ts.’ (Werch. 14), natomiast w gwarach naddniestrzańskich zarówno *кикоть*, jak i *кикоть* to ‘кисть без пальців’ (NRS 140); *Мудо* – *Hode*, dial. ‘ts.’ (ESUM III, 529; Hrincz II, 452), wyraz notuje też Werchratski (112) oraz Fasmer ‘ts.’ (II, 669, z kwalifikatorem *ukr.*); ponadto w gwarach huculskich wyraz funkcjonuje w znaczeniu ‘moszna barania’ (SH 131); *Мъстѣй* – *Nachgeburt*, leksem poświadczony tylko u Magury oraz u Partyckiego (II, 66) ‘ts.’, zapewne od Magury, w dialektach języka ukraińskiego spotykamy zbliżone zapisy: *містиче* ‘ts.’ (Hrincz. II, 433; HH 124, 46), ‘łożysko od krowy lub kobyły po ocieleniu się’ (SH 127), *містиско* ‘пляцента корови після породу’ (Horb.R 63); Żelechowski notuje wszystkie warianty, także ten podany przez Magurę, ale mając na względzie, że jednym ze źródeł słownika Żelechowskiego był słownik Partyckiego, nie można wykluczyć, że pochodzi on pierwotnie właśnie od Magury; *Чиколотокь* – *Fingergelenk*, potwierdzony w gwarach bukowińskich ‘ts.’ (SBH 643), notuje też Werchratski (23) oraz Nimczuk (342); *Чистиско* – *Nachgeburt*, leksem utrwalony tylko u Magury oraz u Partyckiego (II, 66) ‘ts.’, zapewne od Magury, w dialektach poświadczono zbliżoną formę: *чистило* ‘ts.’ (Hrincz. IV, 464), ‘місце в якому розвивається зародок теляти’ (Horb.S 85); w OJ (1690) ‘placenta’

u Źelechowskiego zanotowano warianty: *чистисько* i *чистиско* (Nachgebur), ale bez podania źródła;

4. leksyka meteorologiczna, na przykład:

Выслиця – *Regenbogen*, leksem nie został poświadczony; *Громовиця* – *Donnerwetter*, w gwarach bojkowskich i huculskich to ‘блискавка з громом’ (O I, 194; HH 49), na Huculszczynie też ‘świerk, w który piorun uderzył’ (SH 75); *Злива* (*порѠсний, порѠсливий дощ*) – *Platzregen*, w gwarach łemkowskich i bojkowskich ‘ts.’ (SNŁ 153; O I, 311), także u Hrinczenki ‘ts.’ (II, 157); *Ожеледа* – *Schneeregen, Glatteis*, w gwarach (między innymi huculskich) tylko w znaczeniu ‘ожеледь’ (ESUM IV, 164; Hrincz. III, 43; HH 138), w gwarach naddniestrzańskich zanotowano warianty: *вожеледа, вожелідь* ‘ts.’ (NRS 78), natomiast w bukowińskich: *ожеледа, ожиледа, вожиледа* ‘ts.’ (SBH 364); *Пластовець* – *dichter Schneefall*, w gwarach bukowińskich ‘ts.’ (SBH 492), w gwarach naddniestrzańskich poświadczono formy: *пластовець, пластівец* ‘ts.’ (NRS 205);

5. nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa, na przykład:

Выснухъ – *einunehelicher Sohn, ein Bastard*, *Выснуща*, -ате – *ein uneheliches Kind*, *Выснущка* – *eine natürliche, uneheliche Tochter, eine Bastardin*, żaden z wymienionych wariantów nie został poświadczony; *Дядина* – *Tante*, *Мухме*, w języku ukraińskim ‘ts.’ (ESUM II, 153); *Зовиця* – *Schwägerin, des Mannes Schwester*, w języku ukraińskim ‘ts.’ (ESUM II, 273); *Сведеня* – *Halbkind*, w dial. *зведеня* ‘ts.’ (Hrincz. II, 128), w dialektach naddniestrzańskich *зведенюк* ‘зведена дитина’ (NRS 124), w huculskich *зведенє* ‘дитина мішаного подружжя; дитина-приймак; позашлюбна дитина’ (HH 80); *Сведенята* – *pl. Halbgeschwister*, w gwarach bojkowskich wariant *зведенята* ‘ts.’ (O I, 298); *Свѣсть* – *der Frauen Schwester, Schwägerin*, w gwarach bojkowskich ‘ts.’ (O II, 209), w huculskich: ‘siostra żony albo męża’ (SH 224); *Ятроха* – *Frau von des Mannes Bruder, Schwägerin*, dial. ‘ts.’ (Hrincz. IV, 546).

Większość z wyekscerpowanej leksyki znajduje swoje potwierdzenie w gwarach języka ukraińskiego, niektóre jednostki wyrazowe zgodne są ze współczesną normą literacką. Spotykamy też takie, których funkcjonowania w obrębie ukraińskich gwar nie można potwierdzić na podstawie dostępnych opracowań leksykograficznych. Stąd podejrzenie, że pośród badanego słownictwa zarejestrowane zostały hasła właściwe, być może, bardzo wąskiej grupie użytkowników, co niewątpliwie będzie wymagało pogłębionych badań leksykologicznych i dialektologicznych, szczególnie na płaszczyźnie dialektologii historycznej.

Na szczególną uwagę i wnikliwą analizę zasługuje obszerny materiał leksykalny z zakresu garbarstwa i szewstwa. Jego obecność w materiale ma za-

певне звязек ze specyfiką aktywności zawodowej mieszkańców powiatu żółkiewskiego, zwłaszcza zaś z wielowiekową tradycją rzemiosła skórzanego, z którego aż do XX-tego wieku słyneło w Galicji rodzinne miasto Magury – Uhniv. W opisie miasta znajdujemy informacje o licznych cechach działających na jego terenie. W Uhnowie rozwinięte było garncarstwo, kuśnierstwo, kowalstwo czy tkactwo, ale najbardziej w historii tego rejonu zapisałi się miejscowi szewcy²⁶. Okazuje się, że w realiach ówczesnej (XIX-wiecznej) galicyjskiej rzeczywistości funkcjonowało nawet określenie „uhnowskie” buty: „Mężczyźni i kobiety w całym powiecie [sokalskim – przyp. A.S.] noszą buty z cholewami, kupne jarmarczne. Starsi noszą jeszcze buty «uhnowskie», duże, z prostej skóry”²⁷.

Oto wybrane przykłady terminologii charakterystycznej dla zawodów związanych z obróbką skóry, takich jak garbarstwo czy szewstwo (przy tego rodzaju leksyce autor niekonsekwentnie podawał kwalifikatory specjalistyczne: *Gärber* lub *Schuster*, wskazujące na użycie wyrazów w terminologii danego zawodu):

leksyka związana z garbarstwem, na przykład:

Горошковатый (ремёнъ) – Leder, welches eine erbsenähnliche Außenseite hat; Дубъ, d. дубу – 1. Eichenrinde (дубова кора), 2. Lohe (толчева кора), 3. Lohbeize (причинокъ), 4. Beizlohe (причиняный, перецыпный дубъ), 5. Lohkuchen (выпёрный дубъ, выпёръ); Зольникъ, зольница – 1. Veuchfaß (на хусты), 2. Äscher (на скóры); Золяникъ, назоляникъ (который назолюе скóры т. е. перосыпае ванномъ або попеломъ) – Aschbeizer; Кожняръ, -ка – Kürschner, Kürschnersfrau; Фаговати (скóру) – abkraßen (Gärber);

leksyka związana z szewstwem, na przykład:

Глодати – fig. drücken, pressen (als enge Schuhe); Заюзокъ – Hinterleder, чоботы – заюзки, Stiefel vom Hinterleder; Краяльникъ – Zuschneider (Schuster); Стырно (начелко) – Stirnleder (Schuster); Тратъ – Lederabschnittsel (Schuster); Черевичникъ – Schuhmacher (besonders Frauenschuhmacher); Шпиковати (чоботы) – mit etwas Fettem beschmieren.

Wśród leksyki zebranej przez Magurę można odnotować hasła, obok których autor umieszczał kwalifikatory geograficzne, wskazujące na ograniczenie użycia wyrazu do określonego terytorium. Były to dane od bardzo ogólnych: *на подкарпатской Руси, Стрыйски горы*, po szczegółowe, wska-

²⁶ Угнів: маленьке місто з великим потенціалом, [in:] <http://forpost.lviv.ua/daidzhest/19785-uhniv-malenke-misto-z-velykym-potentsialom%20> (dostęp 15 VI 2020).

²⁷ B. Sokalski, *Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, Lwów 1899, s. 68, [in:] <https://polona.pl/item/powiat-sokalski-pod-wzgle-dem-geograficznym-etnograficznym-historycznym-i-ekonomicznym,MTc3NTMzNw/258/#info:metadata> (dostęp 15 VI 2020).

zujące na dokładną lokalizację – od miast i miasteczek po wioski w bliższym lub dalszym oddaleniu od powiatu żółkiewskiego: *Станиславовъ, Коломыя, Любачѣвъ, Золочѣвъ, Стрый, Валава* (dziś Walawa, wieś w powiecie przemyskim województwa podkarpackiego), *Мужиловиць* (dziś Мужилівичі, wieś w powiecie jaworowskim obwodu lwowskiego). Ponadto, w przypisach dodano jeszcze informację, że: *М. значитъ село: Мужиловиць, К. – Коломыя: Бавниця, бавничка – Корфбинде М., Выслиця (отъ выслити, ausschöpfen) – Regenbogen К., Керинити – verleßen; stümpfern; verschwenden; beschmißen, (Коломыя), Кучопыръ – Fledermaus (Любачѣвъ), Повсть (полсть) – Filz (Золочѣвъ), Раниѣвщина – Ostergeschenk (Мужиловиць), Снотье (колеша) – Maisbrei (Станиславовъ), Солта (жельза) – Schlacke (Валава), Тертакъ (фѣрсаѣна подкарпатской Руси) – Schneide, Gägetmühle, Улетъ – Bergplateau (Стрыйски горы), Царокъ – Hühnerzwinger; Hühnersteige (Стрый).*

Jeden zaś tylko raz autor poinformował o zróżnicowanej semantyce w odniesieniu do zasięgu gwarowego danego leksemu: *Ватра – попелище з соломы; Ватра, в карпатсѣмъ нарѣчїю, значитъ – огонь.*

Zagadką pozostaje kwestia doboru leksyki z kwalifikatorami wskazującymi na lokalizację wybranych wyrazów, między podanymi przykładami trudno bowiem dostrzec jakkolwiek związek semantyczny. Nie znamy też powodów poświęcenia szczególnej uwagi właśnie tym, przywołanym wyżej, miejscom czy terenom. Można przypuszczać, że najbardziej prawdopodobna przyczyna obecności takich dodatkowych, precyzujących informacji związana była z funkcjonowaniem wyodrębnionej leksyki poza powiatem żółkiewskim.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w materiale ukraińskim zamieszczonym w obu słownikach Magury przejawiają się zarówno fonetyczne, jak i morfologiczne cechy gwar południowo-zachodnich. W zakresie leksyki, obok form zgodnych ze współczesną normą języka ukraińskiego, spotykamy liczne dialektyzmy, poświadczone, podobnie jak wspomniane wyżej zjawiska fonetyczne i morfologiczne, przede wszystkim w obszarze południowo-zachodniego zasięgu dialektalnego. W słownikach zostały utrwalone też takie jednostki, których funkcjonowania w obrębie regionalizmów lub leksyki gwarowej nie udało się dotąd potwierdzić.

Należy zauważyć, że wartością zapisów Magury są również liczne połączenia wyrazowe, zwroty, przysłowia i idiomy, które umożliwiają poznanie autentycznego języka mieszkańców powiatu żółkiewskiego na początku II połowy XIX wieku. Badany zabytek stanowi niewątpliwie bogactwo kulturowe obszaru i kultury terenu wschodniosłowiańskiego, wymaga dalszych badań i oprócz aspektu językoznawczego pozwoli zapewne na przedstawienie spe-

cyfiki funkcjonowania społeczeństwa ukraińskiego w II połowie XIX wieku. Zabytek stanowi bardzo wartościowy materiał do badań dialektologicznych powiatu żółkiewskiego i wymaga jeszcze szczegółowej, pogłębionej analizy. Cenna wydaje się szczególnie leksyka specjalistyczna z zakresu garbarstwa oraz szewstwa, niekiedy bardzo precyzyjna i szczegółowa, która stanie się tematem dalszych badań²⁸. Słownictwo zawarte w obu wydaniach jest bardzo interesującym źródłem dla analizy leksykologicznej, a zwłaszcza dialektologicznej. Badania nad leksyką słowniczków Magury przyczyni się do wzbogacenia naszej wiedzy na temat leksyki ukraińskiej XIX wieku.

Bibliografia

- Бевзенко С.П., *Исторична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору*, Ужгород 1960.
- Бевзенко С.П., *Українська діалектологія*, Київ 1980.
- Губені Ю., *Ще одна згадка Івана Франка про Ужнів, „Голос Сокальщини”*, [in:] <https://golossokal.com.ua/novyny-kultury/eshhe-odno-upominanie-ivana-franko.html> (dostęp 17 VI 2020).
- Історія української мови: словник-довідник, ідея, упорядкування та окремі статті* В.В. Денисюка, Умань 2013, [in:] https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/3462/1/IUM_dovidnyk.pdf (dostęp 20 VI 2020).
- Кульчицька Т., *Українська лексикографія. Бібліографічний покажчик*, Львів 1999.
- Матеріялы до словаря. Збраний Илькомъ И. Магурою, „Вечерницъ”* 1862, р. 1, ч. 36, s. 311-312; ч. 40, s. 342-343; ч. 42, s. 358-359.
- Нѣмецко рускій словарь черезъ О. Партицкогo*, Львѣвъ 1867.
- Rąkowski G., *Ziemia Lwowska. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej, część III. Krajoznawczo-historyczny przewodnik po Ziemi Lwowskiej*, Pruszków 2007, [in:] <https://books.google.pl/books?id=s45yQSVku2oC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false> (dostęp 10 VI 2020).

²⁸ Wydaje się, że do badań nad terminologią szewską wiele może wnieść opracowanie *Die sociale und wirtschaftliche lage der galizischen schuhmacher. Eine studie über hausindustrie und handwerk auf grund eigener erhebungen* Corneliusa von Paygerta (Lepzig 1891), w którym autor charakteryzuje organizację i stan szewskiego rzemiosła w Galicji na przykładzie Uhnowa i okolicznych miejscowości oraz opisuje proces produkcji w warsztatach szewskich. Fakty przywołane przez autora pozwolą zapewne lepiej poznać i zrozumieć specyfikę tego rzemiosła w XIX-wiecznej Galicji, szczególnie, że monografia ta zyskała uznanie Iwana Franki, który zrecenzował ją w 1891 r. na łamach „Kurjera Lwowskiego”. Zob. Ю. Губені, *Ще одна згадка Івана Франка про Ужнів, „Голос Сокальщини”*, [in:] <https://golossokal.com.ua/novyny-kultury/eshhe-odno-upominanie-ivana-franko.html> (dostęp 17 VI 2020).

Сборничокъ словъ и выражений чисто-народныхъ, назначенный матеріаломъ до руского Словаря, „Галичанинъ: Литературный сборникъ” 1863, кн.1, вип. 3-4, s. 242-258.

Skurzevska A., *Omelan Partycki i językoznawstwo preskrypcyjne w Galicji w II połowie XIX wieku*, „Studia Ruthenica Cracoviensia” 10, Kraków 2016.

Sokalski B., *Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, Lwów 1899, [in:] <https://polona.pl/item/powiat-sokalski-pod-wzgle-dem-geograficznym-etnograficznym-historycznym-i-ekonomicznym,M-Tc3NTMzNw/258/#info:metadata> (dostęp 15 VI 2020).

Шевельов Ю., *Исторична фонологія української мови*, Харків 2002.

Шейковський К., *Опытъ южнорусского словаря*, т. 1, вип. 1 (А-В), Київ 1861.

Угнів: маленьке місто з великим потенціалом, [in:] <http://forpost.lviv.ua/daidzhest/19785-uhniv-malenske-misto-z-velykum-potentsialom%20> (dostęp 15 VI 2020).

Жилко Ф., *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966.

Wykaz wykorzystanych słowników wraz z oznaczającymi je skrótami

Етимологічний словник української мови, гол. ред. О. Мельничук, т. I-VI, Київ 1982-2012 [ESUM].

Фасмер М., *Этимологический словарь руского языка*, т. I-IV, Москва 1964-1973 [Fasmer].

Горбач О., *Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів*, Мюнхен 1973 [Horb.S].

Горбач О., *Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. Матеріали до української діалектології*, Мюнхен 1965 [Horb.R].

Гуцульські говірки. Короткий словник, ред. Я. Закревська, Львів 1997 [HH].

Janów J., *Słownik huculski*, Kraków 2001 [SH].

Німчук В., *Давньоруська спадщина в лексичі української мови*, Київ 1973 [Nimczuk].

Онацький Є., *Українсько-італійський словник*, Рим 1977, [in:] <https://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/19611-onatskiy-ye-ukrayinsko-italiyskiy-slovník/> (dostęp 15 VIII 2020) [OJ].

Онишкевич М., *Словник бойківських говірок*, ч. I-II, Київ 1984 [O].

Rieger J., *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa 1995 [SNŁ].

Словарь української мови, ред. Грінченко Б., т. I-IV, у Києві 1907-1909 [Hrincz.].

Słownik polsko-cerkiewnosłowiańsko-ukraiński Teodora Witwickiego z połowy XIX wieku, oprac. i przyg. do druku J. Dziedzeliwski, Warszawa 1997 [Witw.].

Словник буковинських говірок, ред. Н. Гуйванюк, Чернівці 2005, [in:] http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CN-

R=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001406 (dostęp 18 VII 2020) [SBH].

Словник української мови, ред. П. Горещкий, т. I-XI, Київ 1970-1980 [SUM].

Studia nad dialektologią ukraińską i polską, oprac. i przyg. do druku M. Karaś, „Zeszyty Naukowe UJ” 1975, CCCLXXVI, Prace Językoznawcze, z. 44 [Karaś].

Шило Г., *Наддністрянський регіональний словник*, Львів Нью-Йорк 2008 [NRS].

Верхратський И., *Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної*, ч. 1, Львів 1864 [Werch.]

Желеховский Е., Недільский С., *Малоруско-німецький словар*, т. I-II, Львів 1886 [Żelech.].